

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK
Bańczerowski Janusz
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-859-4

TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...	25
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...	51
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén–német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
Człowiek człowiekowi wilkiem – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достичь <i>совершенства</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...	125

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej	
trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz</i>	
<i>z mangalicqı Langosz w jurcie</i>	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak	
a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира	
в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális	
képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai	
alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики	
у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i>	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar	
és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория	
в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдрузь Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i>	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

NÉHÁNY GONDOLAT A NYELVHASZNÁLAT ALAPEGYSÉGÉRŐL

Bañcerowski Janusz

A nyelvhasználatot vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a nyelvi anyag a beszélő számára egyrészt egy konkrét és közvetlen formában létezik, mint olyan kész állapotban lévő objektumok halmaza, amelyek bármikor közvetlen módon előhívhatók az emlékezetből, másrészt pedig, olyan kész anyag, amelynek az elemei nincsenek egyszer és mindenkorra rögzítve az emberi emlékezetben, mint változatlan, stabil, tartós egységek. Ezeknek az elemeknek a kontúrjai és a köztük meglévő határai mozgékonyak, változékonyak, ami számtalan alakváltozást, kontaminációt, valamint más egységekhez és számtalan használati feltételhez való alkalmazkodást is biztosít számukra, stb. Ezt figyelembe véve a nyelvhasználat alapegységének az *információs fragmentumot*, azaz az emberi memóriában tárolt nyelvi tapasztalatnak az olyan állandó és különböző nagyságú beszédsszegmensét kell tekintenünk, amelyet a nyelvhordozó felhasznál a megnyilatkozások létrehozásakor és értelmezésékor. Ez a felhasználásra kész formában lévő beszédsszegmens olyan, amelyet a beszélő szükség esetén előhív a saját belső mentális tárolójából a nyelvi kommunikáció céljából, és amelyet felismer, mint egy egészet a vevő által továbbított közlésekben is. Hozzá kell tenni azt is, hogy a beszéd folyamatában az *információs fragmentumokra* mindig rárakódnak a *metainformációs fragmentumok* is a *metainformációs operátorok* funkciójában, és így egységessé teszik az adott közlést. (BAÑCZEROWSKI 2000: 112 – 194).

A beszélő a memóriájában kész állapotban tárolt kommunikációs fragmentumok (=KF) óriási mennyiségével rendelkezik, amelyek összetételében rokon szóalakok is szerepelnek (BAÑCZEROWSKI 2008a:129–150). A köztük meglévő számos kölcsönös összefüggés, egymásra való rárakódás,

átszövés, kontamináció, az analógiák sűrű hálóját képezi. Így nem nehéz bármely ismert kifejezésből levezetni a rokon formák teljes „paradigmáját”, mivel minden egyes ilyen forma előhívja a többi formát is. Ennek következtében olyan illúzió támad, mintha a beszélők minden szó és kifejezés paradigmáját a grammatikai szabályok alapján hoznák létre. Ennek azonban ellentmondani látszik azaz elég egyszerű, de sajnos általában figyelmen kívül hagyott tény, hogy egy szó vagy az egész kifejezés paradigmájának a kommunikációs kivitelezése soha sem egyforma. A paradigma egyes tagjait azonnal felismerjük, más tagjait viszont úgy érzékeljük, mint többé vagy kevésbé természetesnek tűnő, elmosódott kontúrú alakokat. Lehetetlen olyan paradigmát találni, amely minden tagjának a beszélő nyelvi tevékenységében betöltött státusza egyenlő lenne, és az értelmét, valamint a használati körét tekintve rendszeres, arányos, kölcsönös viszonyban lennének egymással. Ez azért van így, mert a nyelvhasználók valójában nem operálnak sem a paradigmákkal, sem pedig a paradigmák sémáival, hanem az ismert formálisan rokon kifejezések készletének a tartalmát veszik igénybe. Minden ilyen készlet egyéni jellegű és egyik sem teljes a lehetséges rokon formákat tekintve. Az asszociációs kölcsönhatások nemcsak formailag és használati körüket illetően módosíthatják kölcsönösen a KF-k kontúrjait, hanem ennek nyomán a KF-k „össze is keveredhetnek” oly módon, hogy összetevőik a beszélő tudatában egy kaleidoszkópszerű egészet alkotnak. Ebből az anyagból a beszélő szubjektum újabb és újabb kontaminációkat hoz létre, és ezzel együtt újabb figurákat is, amelyekben, bár „elnyújtott” formában, de jelen vannak az emlékezetben tartósan rögzült kiinduló KF-k. Vegyünk példaként a következő három stacionárius KF-t:

- (1) *bámulatos a fejlődőképes gazdaság*
- (2) *a gazdaság fejlődése bámulatba ejt*
- (3) *a gazdaság nem fejlődőképes.*

Ezekből a kifejezésekből a többféle kontamináció, azaz az összekeveredés, összevegyülés eredményeképpen létrejön a nyelvi figurák egész halmaza. Ezek bármelyikének a feljebb felsorolt fragmentumokból történő levezetését egyrészt általában lehetetlen pontosan meghatározni, másrészt pedig ez a levezetés különböző is lehet a különböző beszélők szubjektív értékelése szempontjából. Természetesen, ezekben a kontaminációkban részt vehetnek más KF-k is, azokon kívül, amelyeket kiindulóként választottunk. Minden esetre a létrejött szekvenciákban, bár különböző átrendezésben, de felismerhetjük a kiinduló három KF anyagát:

- (1) a fejlődőképes gazdaság bámulatba ejt,*
- (2) a gazdaság fejlődő képessége bámulatos,*
- (3) a fejlődésre képes gazdaság bámulatos,*
- (4) bámulatos, hogy milyen ennek a gazdaságnak a fejlődő képessége,*
- (5) a gazdaság bámulatosan fejlődik,*
- (6) nem minden gazdaságnak bámulatos a fejlődő képessége, de minden gazdaság képes fejlődni,*
- (7) ennek a gazdaságnak a fejlődési képessége nem ejt bámulatba,*
- (8) bámulatos, hogy állandóan növekszik ennek a gazdaságnak a fejlődési képessége,*
- (9) nem minden gazdaság képes úgy fejlődni, hogy bámulatba ejtsen, (...)*

Nyilvánvaló, hogy ez a felsorolás messze nem teljes és tulajdonképpen korlátlanul tovább folytatható, de a megadott példák is elégségesek ahhoz, hogy bizonyos következtetéseket levonhassunk arra vonatkozóan, hogy hogyan képezzük ezeket a KF-kat. A feljebb felsorolt kilenc kifejezésben, bár észleljük bennük a már korábban említett három kiinduló KF-t, észrevehető, hogy a formájuk már más állapotot mutat, mivel „összekeveredtek” más KF-k elemeivel. Láthatjuk tehát, hogy az analógia kitérít, kinyújtja a kiinduló kifejezés képét és így változik a kontúrja, de a kép egésze nem esik szét. Viszont a kontamináció egy egészet alkot a különböző

elemek összekeveredéséből és összekapcsolásából. Az új kifejezés értelme a számunkra abból áll, hogy felismerjük benne a jól ismert fragmentumokat, amelyek, bár saját maguk formailag nem hasonlítanak az adott kifejezésre, de mégis felbukkannak benne szétszórt formában.

A képlékeny átalakulások mezőjében létrejött kifejezéseknek a természete nagyon is különböző lehet. A stacionárius fragmentumban megjelenhetnek például bizonyos eltolódások is, amelyek a beszéd folyamatában teljesen észrevehetetlennek maradhatnak, de lehetnek olyanok is, amelyek azzal a szándékolt céllal jöttek létre, hogy a megfelelő hatást kiváltásuk bennünk. Az új KF-k képzése és felfogása minden esetben a már ismert prototípusokra támaszkodik. A beszélő minden ismert kifejezést olyan analógiai modifikációk, egymással való érintkezések és kapcsolódások egész hálójában lát, amelyben más kifejezések is szerepelnek. Ez a háló változhat az értelmi eltolódások és potenciális mozgások mezőjétől függően, amely mindig jelen van a beszédaktusok megvalósításakor. Vele együtt változik annak a konfigurációnak a környezete is, amelyben az ismert KF megjelent. Nyilvánvaló, hogy a beszélő nincsen teljesen tudatában annak, hogy valójában hogyan zajlanak ezek a folyamatok. Nem gondol azokra a kifejezésekre sem, amelyek utóhatásként felbukkannak a tudatában azzal a kifejezéssel kapcsolatosan, amelyen az adott pillanatban összpontosul a gondolata. Minden, amit a beszélő tud, nem más, mint az, amit ő „megtudott” arról, hogy ebben az értelmi hálózatban valami megjelent, valami jelen van, és a nyelvi cselekvés eredményeképpen tovább bontakozik nyelvi tudatában.

A főkérdés az, hogy a beszélő az emlékezetében tárolt KF-k óriási mennyiségéből hogyan képezi a tetszőleges hosszúságú újabb és újabb nyelvi képződményeket. Vegyük példaként a következő kiinduló KF-ot: *Érdemes elgondolkodni azon, hogy...* . Ez a kifejezés azonnal aktiválja az emlékezetünkben lévő kész KF-k egész sorát. Például:

(1) **Érdeemes elgondolkodni azon, hogy milyen legyen a megoldás/ hogyan oldjuk meg ezt a kérdést/ mit tegyünk ebben a helyzetben/ vajon ez helyes lépés volt-e?/...**

(2) **Mindenképpen érdemes elgondolkodni azon, hogy tulajdonképpen mi is történt?**

(3) **El kell gondolkodni azon, hogy mi legyen/ ez jó volt-e?/helyesen választottunk/helyesen jártunk el/ ezt érdemes folytatni/...**

Természetesen, a valóságban a beszélők emlékezetében sokféle olyan kész állapotban lévő rokon fragmentum létezik, amelyek a szóban forgó kiinduló KF-nak nagy kiterjedésű asszociációs háttérét alkotják. A beszélők gondolata a nyelvi tevékenység különböző momentumaiban az emlékezet készletéből különböző fragmentumokat választhat, amelyek minden konkrét esetben azt a konkrét anyagot szolgáltatják, amelyből megszületik az adott összetett KF. Az asszociációs mező sokfélesége és képlékeny mozgékonyága biztosítja a kívánt kommunikációs eredmény sikeres elérését.

Nézzük meg közelebbről, hogy milyen módon történik az, hogy a különböző KF-k, amelyek mindegyikének saját önálló jelentése és saját kibontakozási kiterjesztése, terjedelme van, mégis egy egészet alkothatnak a létrehozott új kifejezés határain belül. Ez azért lehetséges, mert a kiinduló KF-k összetételében közös komponensek szerepelnek és ennek eredményeképpen a nyelvi anyag egyes darabjai úgy léteznek, mintha az egyik „rárakodna” a másikra. A kommunikációs fragmentumok összekapcsolódása a beszédben kölcsönös egybevegyülés, illetve „összenövés” formájában megy végbe, amely folyamat a nyelvi anyag közös részei mentén fejt ki az ilyen jellegű hatását. Ily módon a szomszédos fragmentumok nemcsak egyszerűen lineárisan követik egymást, hanem egybefolynak, összenőnek egymással, és ennek következtében a létrejött új egység nem a diszkrét elemek halmazának, hanem olyan folytonos kontinuumnak tekinthető, amely magába abszorbeálja az összetevőit képező stacionárius kifejezéseket. Ezt a szomszédos fragmentumokból szervesen összenőtt kifejezést a beszélők közvetlenül úgy fogják fel, mint

egy egészet, és ennek az egésznek az értelmét egy egységes nyelvi képként képzelik el, illetve fogják fel. Nem kell nekik az ily módon létrejött kifejezésnek az értelmét az összetevők külön értelemének az összeadásából levezetni, mivel ezek az összetevők már az új képződményben összenőttek, és ez az új képződmény ugyanolyan egységet és folytonosságot mutat, mint amely a nyelvi anyag minden más ismert KF-öt is jellemzi. Ha a beszélőnek az $X + Y + Z + Q + \dots$ szabály szerint kellene eljárni, tehát a lineárisan egymáshoz csatolt komponensekből kellene felépítenie a kívánt kifejezést, akkor minden esetben kényyszerülne igénybe venni a megfelelő grammatikai – szemantikai szabályokat is. Például az ilyen egyszerű kifejezés esetében, mint *A professzor könyvet ír* tudnia kellene, hogy az *ír* tárgyias ige, tehát ennek megfelelően a *könyv*, mint tárgy tárgyesetbe kerül, és hogy ebben a konkrét esetben az ige a folyamatos cselekvést fejezi ki jelen időben, egyes számban és harmadik személyben. Ezen kívül tudnia kellene neki azt is, hogy az *ír* igének más vonzata is lehet, pl.: *ceruzával ír, papíron ír*, stb. Tudomása kell, hogy legyen az *ír* alanyi és tárgyi ragozás egész paradigmájáról is, stb. Erre az eljárásra azonban egyszerűen sem a beszélőnek, sem pedig a hallgatónak nincs szüksége. A nyelvi tevékenységükben, az egyes kivételes eseteket leszámítva, azért nem folyamodnak a grammatikai – szemantikai szabályokhoz, mert az emlékezetükben már létezik a helyesen felépített fragmentumok óriási mennyisége. A beszélők feladata csak abban áll, hogy ezeket a kész állapotban lévő fragmentumokat közelebb hozzák egymáshoz oly módon, hogy a létrejött képződmény, mint egy egész, olyan benyomást keltsen, hogy a kifejezés helyes és értelmes. Azért ahhoz, hogy a beszélő létrehozhassa a *A professzor könyvet ír* szekvenciát, nincs szüksége a feljebb felsorolt metanyelvi ismeretekre, mivel már rendelkezik a kész fragmentumokkal: „*a professzor ír...*” és „*...könyvet ír*”. Az összetett kifejezés olyan fúziót alkot, amelyet nem lehet mechanikusan széttagolni. A létrejött egésznek a tulajdonságai nem azonosak azoknak a külön összetevőknek a tulajdonságaival, amelyek részei lettek ennek az egésznek az „ösz-

szeolvadás" előtt. Az „összeolvadás" effektusa olyan egyedi nyelvi figurákat hoz létre, amelyek kontúrjában az emlékezet készletéből előhívott kiinduló KF-k úgy bukkannak elő elmosódott formában, mintha itt – ott „villognának" az új képződmény szövetének az „összeolvasztott" helyein. Ahhoz, hogy elkülöníthessük benne azt az elsődleges anyagot, amelyből ezt az egészet képeztük, valamint azt az elsődleges formát, amellyel ez az anyag rendelkezik az emlékezet konglomerátumában (amennyire ez egyáltalán lehetséges a dinamikus változékonyság és képlékenység miatt), komoly figyelemösszpontosításra van szükségünk. Ezzel együtt, amikor a KF-k „belenőnek" az új összetett kifejezés szövetébe, bár módosulnak a tulajdonságai, de nem oldódnak bele teljesen. Azok a KF-k, amelyek részt vesznek a kifejezés kibontakozási folyamatában, minden módosítás, átalakítás és redukció ellenére, mégis ilyen vagy olyan formában, de jelen vannak benne bizonyos visszautalások révén. A létrejött kifejezés felszínén fel lehet ismerni azoknak az ismert nyelvi „objektumoknak" az egyes részecskéit, amelyek azokra a KF-kra utalnak, amelyek „összeolvadtak" egy egészbe. Az ily módon keletkezett kifejezés egyidejűleg „ismertnek" és „újnak" is tekinthető, amely teljes egészében a KF-kból áll, és semmi olyan sincs benne, amely nem utalna vissza az előző tapasztalatból származó, ismert nyelvi „objektumokra". Ha a KF-k az adott kifejezésben, megőrizve a saját önállóságukat, egymás után szerepelnének, akkor az egésznek az értelme is a különálló értelmek summájából tevődne össze. De itt nem erről van szó, hanem arról, hogy a kiinduló fragmentumok nem az eredeti formájukban szerepelnek az adott kifejezésben, hanem egy fúzióban, és az ilyen fúzióknak a konfigurációja minden alkalommal újból és újból teremődik meg. Amikor a következő kifejezést megalkotjuk, mi rögtönözünk, és a kommunikációs célunknak megfelelően olyan fragmentumokat választunk ki, amelyek természetes módon összeférnek egy egészben.

A KF-k egy kifejezésben történő összenövését jelentősen elősegíti a bennük szereplő közös komponens jelenléte, mint például a fellebb említett *A professzor könyvet ír* szekvencia

esetében az emlékezetben tárolt „*a professzor ír...*” és „*...könyvet ír*” két kész KF, amely pontosan ugyanazt az elemet tartalmazza, nevezetesen az *ír* szót. Más oldalról nézve viszont, amikor két KF között csak megközelítőleg hasonló közös rész szerepel, amelyeknek a teljes azonosságát csak különféle módosítások útján lehet elérni, az összenövési folyamat nyilván bonyolultabbá válik.

A két KF összenövését és további kibontakozását megkönnyíti a mind a kettőben megnyilvánuló hasonló valencia jelensége is. Minden KF saját kibontakozási potenciállal rendelkezik, amely nemcsak a közvetlenül hozzá tapadó komponensekre, hanem a tőle távolabbra eső tematikus asszociációkra is kiterjed. Ha a két KF nagymértékben hasonló vagy azonos kibontakozási potenciállal rendelkezik, akkor az egy egészbe történő összevarrása természetesnek és magától értetődőnek tűnik. Például a „*most érdemes*” és „*érdemes megvitatni*” két KF az emlékezetben különféle asszociációkat ébresztenek, amelyeknek nagy része hasonló, vagy teljesen azonos is lehet. A „*most érdemes*” kifejezés szoros kapcsolatban áll az olyan hasonló szokásos kifejezésekkel, mint például: „*most kell*”, „*most szükséges*”, „*most aktuális*”, „*most következik*”, „*most itt az ideje*”, „*most nélkülözhetetlen*”, „*most időszerű*”, „*most esedékes*”, stb. Az „*érdemes megvitatni*” KF-hoz a vele szoros összefüggésben lévő KF-k egész mezejé kapcsolódik hozzá: „*meg kell vitatni*”, „*szükséges megvitatni*”, „*érdemes megvilágítani*”, „*meg kell világítani*”, „*érdemes megállapítani*”, „*érdemes befejezni*”, „*szükséges rámutatni*”, „*rá kell mutatni*”, stb. A KF-k között reálisan bekövetkezett összeolvadást mindig a potenciális lehetőségek háttérében észleljük, ami megkönnyíti mind a beszélőnek, mind pedig a hallgatónak a sikeres nyelvhasználatot.

A felsorolt KF-k a nyelvi emlékezetünk felszínére könnyedén hívhatják elő az őket inkorporáló kibővített szekvenciákat is, például:

Most érdemes foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy...

Érdemes megvitatni azt a kérdést, hogy...

*Most érdemes meghatározni, **hogy mi legyen a teendő...**
Érdemes megvitatni, **hogy mi legyen a teendő...**
Most érdemes elgondolkodni azon, **hogy mi az oka annak,**
hogy már régóta nincsenek eredmények...
Érdemes megvitatni azt a helyzetet, **hogy mi az oka annak,**
hogy már régóta nincsenek eredmények...*

Ahhoz, hogy a két KF összeolvadjon egy egészbe nem elégséges a közös rész jelenléte. Ebben a folyamatban nemcsak a sokoldalú és igen finoman zajló formai kölcsönös átszövések mennek végbe, hanem egyidejűleg megjelenik az általuk előidézett asszociációs mezők egész sora, valamint a további potenciális kibontakozási lehetőségek is. Abban az esetben viszont, ha a két KF egy közös résszel rendelkezik, de különböző tematikus és stílus- szférákhoz tartoznak, akkor ez ellentétet szülhet közöttük; megjelennek az egymásnak ellentmondó asszociációs mezők, és ennek megfelelően az egymástól különböző potenciális kibontakozási irányok is. Az ilyen KF-k összeolvadása értelmi és stílus - paradoxhoz vezethet. A normális, szokásos szituációban a KF-k összeillesztése olyan simán és természetes módon történik, hogy maguk a beszélők sem tudnak teljes bizonyossággal nyilatkozni arról, hogy valóban összeillesztették-e a két különböző KF-ot egy egész kifejezésbe, vagy ez az egész a beszédaktus elkezdése előtt már készen létezett az emlékezetükben ilyen formában. Tulajdonképpen az ilyen összeillesztések is nagyon könnyedén lerakódhatnak az emberi emlékezetben az egész nyelvi szubsztancia részeként és többszöri használatuk után véglegesen át is mehetnek a KF-k állandó állományába. Szeretnénk megjegyezni, hogy a KF-k összeillesztése nem azonos a hagyományos értelemben vett szintaktikai összekapcsolással. A szóban forgó eszmefuttatásunkban nem az adott kifejezés komponenseinek az összekapcsolásáról, hanem azok fúziójáról, egybeolvadásáról, összenövéséről van szó, amikor minden komponens elveszíti azt a kiinduló állapotot, amelyben az emlékezetünkben tárolódott, tehát a saját önállóságát, és beleolvad valami egészbe, amelyet nem külön darabokból

felépített szerkezetként, hanem egy egészként észlelünk. A szintaktikai konstrukció létrehozása a nyelvészeti modelltől függetlenül mindig az absztrakt struktúrából, sémából kiindulva egy konkrét realizációhoz vezet. A szintaktikai szabályoknak, mint bármilyen szabálynak, általánosított jellege van, azaz azok elvonatkoztatnak a nyelvhasználat konkrét, egyedi aktusaitól. A szintaktikai struktúra a beszédaktusban csak akkor válhat önálló nyelvi tényvé, ha megtestesül a megfelelő nyelvi anyagban. Ez olyan benyomást kelt, mintha a szintaktikai struktúra és a megtestesülése, azaz az absztrakt metanyelvi ismeret és annak a konkrét realizálása a beszédben a nyelvi tevékenység két különböző, egymástól elkülönült síkján folya. A valóságban azonban ez a nyelvi megtestesülés nem az absztrakttól a konkrét felé halad, hanem a konkrétól a konkrétig, azaz az emlékezetünkben tárolt konkrét, osztatlan KF-kből kiindulva az egyedi, megismételhetetlen nyelvi konfigurációk megteremtéséig, amelyek a KF-k egymással való fúziójában jutnak kifejezésre. A KF-k fúziójának a folyamatában a beszélő szubjektumok nem operálnak a nyelvi egységek logikai alapon történő általánosításának az osztályaival, illetve a megállapított típusok között megvalósuló különféle relációkkal, hanem mindig konkrét kifejezésekkel és konkrét döntésekkel van dolguk ahhoz, hogy létrejöjjön az egy egészet alkotó, összenőtt képződmény. Ha a nyelvi tevékenységet egy folytonos kibontakozási folyamatként fogjuk fel, akkor a „nyelvi kompetencia” – „nyelvi performancia (nyelvi végrehajtás)” megkülönböztetés, amelyet elsősorban a generatív nyelvészetben szokás alkalmazni, elveszíti az érvényességét.

Az adott nyelvi szövetben a beszélő képes felismerni és elkülöníteni a szavakat, mint diszkrét egységeket, és paradox módon ezt sokkal nagyobb sikerrel és bizonyossággal teszi meg, mint például az általa ismert KF-k elkülönítését és felsorolását. Ennek a látszólagos paradoxonnak viszont, úgy véljük, van saját értelme, hiszen a nyelvhasználó a nyelvi anyagban szereplő szavakat csak másodlagosan ismeri fel az elsődlegesen és közvetlenül ismert KF-k alapján. Ily mó-

don ezek az egységek (szavak) jobban felismerhetővé válnak, könnyebben lehet őket elkülöníteni és a különböző kritériumok figyelembevételével osztályozni, ellentétben az elsődleges nyelvi anyaggal, azaz a KF-kkal. Ilyenkor könnyen olyan illúzió támadhat, mintha a beszélő a nyelvi tevékenysége során elsősorban ezekre az egységekre, azaz a szavakra támaszkodik, amelyek mindenki számára kézenfekvő nyelvi ténynek tűnnek. Ha azonban jól megfigyeljük a nyelvi szövet mozgását, akkor első pillantásra észrevehetjük, hogy az „azonos” paradigmákat képező szóalakok közötti viszonyok mennyire messze állnak a strukturális arányosságuktól, hogy milyen végtelennek látszó változásokon megy át „ugyanan” a szónak a használata a különböző értelmi pályákon, és hogy minden ilyen esetben hogyan változik/változnak a szó által előhívott „jelentés” vagy „jelentések”, amelynek/ amelyeknek a meghatározása az első pillantásra problémamentesnek tűnik. Ezen kívül észrevehetjük azt is, hogy a beszéd folyamatában mintha ugyanazt a mintát követő szóössze- kapcsolások minden alkalommal más és más eredményhez vezetnének, különbözhetnek az elfogadottságuk, gördülékenységük, értelmi világosságuk és érthetőségük, stb. szempontjából is. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyelvi tevékenységünket nem lehet a szavak és alakjaik ismeretének alapjaként tekinteni. Valójában a szavak és alakjaik a nyelvi tevékenységünknek csak másodlagos egységei a KF-khoz képest.

Amikor az emlékezetünkben előhívunk például egy régebben történt beszélgetést vagy egy elolvasott könyvnek a tartalmát, a mentális térben megnyílik előttünk a világ megfelelő fragmentumának a metaképe. Természetesen, a mentális térben a gondolatunk különféle pályákon mozoghat a kép részei között is, az egyiktől a másikig. Ilyenkor sorra hívjuk elő az egyes személyeket, eseteket, szituációkat, visszaemlékezünk az egyes kifejezésekre, valamilyen témájú beszélgetésre, stb. De ezekre a gondolati mozgásokra nem érvényesek sem az időbeli, sem pedig a lineáris korlátok. Akarva vagy akaratlanul egy pillanat alatt áthelyezhetjük magunkat az

egyik pontról egy tetszőleges másikra, függetlenül a lineáris sorrendtől és a pontok közötti távolságtól, ugyanúgy, mint ahogy a tekintetünk minden irányból képes átsiklani az előttünk feltáruló tájon. A mentális kép komponenseivel különböző módon manipulálhatunk, összekeverhetjük egymással és más képekkel is, cserélhetjük azokkal, stb.

A nyelvi kifejezés által kiváltott mentális kép meghatározhatatlan számú kelléket tartalmazhat, amelyek elválaszthatatlanok attól a környezettől, szituációtól, amelyben az adott kifejezés létrejött. Egy „rétnek” mint a széna termesztésére használt, fűvel benőtt területnek a képi reprezentációja magába foglalja az adott terepet is, például a domborzatot, a rétet körülvevő kerítést, fákat és bokrokat, a terület egyik oldalán folyó kis patakocskát, a partján álló és a békákra vadászó két gólyát, és sok más, számtalan komponenst és részletet is, amelyek együttvéve egy egységes képet alkotnak. E kép minden egyes komponense előtérbe kerülhet, külön figyelmet kelthet, és ez azonnal előhívja a nyelvi emlékezetből az ennek a képrészletnek megfelelő KF-kat. Ez viszont a kiinduló KF bővítéséhez vezet. Például: „*vadvirágok a réten*” → „*ezen a tavaszon kivételesen gyönyörűen kinyílták a vadvirágok a réten*” → „*a kinyílt vadvirágok a réten úgy néztek ki, mint a csillagok az égen*” → „*ha nem lennének ezek a vadvirágok a réten, akkor az egész környék nagyon szomorúnak és elhagyatottnak nézne ki*” → „*ma vasárnap reggel, gyönyörű napsütésben kinyílt előttünk ez a káprázatos látvány, a körülöttünk sok színben virágzó vadvirágok a réten, és az azon legelő tehének, lovak és birkák*”, stb. Nehéz eldönteni, hogy ebben a folyamatban mi okozza a kezdeti ingert: vajon a mentális kép váltja-e ki a megfelelő nyelvi reagálást, vagy az emlékezetünkben aktualizálódó, magára a mentális képre kivetített nyelvi anyag? Valószínű, hogy a figyelmünket felkeltett eredeti képnek az egyik részlete hívja elő nyelvi emlékezetünkéből a megfelelő KF-ot és ezzel együtt aktiválja az asszociációs nyelvi mechanizmust is, amelynek hatására az adott KF egybevetődik más fragmentumokkal, egyre bővül az újabb és újabb kellékekkel, és így megszületik/megszületnek a teljesen új kifejezés/kifejezések

vagy a nagyobb nyelvi egység is. A szóban forgó folyamatot elindíthatja a nyelvi inger is. Minden egyén tudatában szüntelen mozgásban van mindenféle visszaemlékezés, asszociációk, analógiák, kontaminációk, reminiscenciák, anticipációk, találgatások, sejtések, előfeltevések, emocionális reakciók, értékelések, minősítések, analitikus általánosítások. Ezek a folyamatok nem kötődnek szorosan a megszületendő nyelvi kifejezéshez; egyidejűleg terjedhetnek a különböző, gyakran egymással ellentétes pályákon, és mint állandóan mozgó és határtalan közeg, csak folyamatosan körvonalazza a lineárisan kibontakozó nyelvi kifejezésnek a kontúrjait.

BIBLIOGRÁFIA

- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2000: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK.
- - 2006: *A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei*. *Magyar Nyelvőr* 2/187-198.
- - 2008: *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- - 2008a: *A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében*. *Magyar Nyelvőr* 2/129-150.
- PAIVIO Allan, 1991: *Images in Mind: The Evolution of the Theory*. Harvester Wheatsheaf. New York & London.
- RICHARDSON T. E. John, 1980: *Mental Imagery and Human Memory*. New York: St. Martins.
- SCHMIDT J. Siegfried, 1973: *Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation*. München: Wilhelm Fink.